

Pollution and Atmosphere in Post-Soviet Russia: The Arctic and the Environment

Lars Rowe

London & New York: I.B. Tauris 2021

237 sider. ISBN 9780755600472

Omtalt av **Thomas Nilsen** [redaktør, *The Barents Observer*, thomas@thebarentsobserver.com]

Sjokket var stort da jeg med fotoapparatet hengende over skulderen første gang kom til Nikel en kald vinterdag tidlig i 1989 for å lage en reportasje til Natur og Ungdoms medlemsblad. Her spilte det liksom ingen rolle om det var farge- eller svart-hvit-film i kamera. I likhet med de hundrevis av journalister som de påfølgende tiårene besøkte den sterkt forurensede smelteverksbyen på Kolahalvøya, hadde jeg heller ingen problemer med å utbrodere emosjonelle karakteristikker. Det var kilometer på kilometer med død natur, og arbeidsforhold inne i fabrikken som best kunne sammenlignes med den bibelske motsatsen til himmelen. Mens journalister har lett for å ty til adjektiver for å beskrive et økologisk katastrofeområde, var det vanskeligere å se og formidle årsakssammenhenger. Hvorfor fikk ikke sovjetiske, senere russiske, myndigheter i samarbeid med sine nordiske naboland stanset de grenseoverskridende svovelskyene fra østsiden av Pasvikelven? Det er disse spørsmålene Lars Rowe på en systematisk og beundringsverdig godt dokumentert måte gir svar på i boken *Pollution and Atmosphere in Post-Soviet Russia: The Arctic and the Environment*.

Med sin tyngde som både historiker og russlandskjenner gir Rowe leseren et dypdykk i den sovjetisk/russiske forståelsen av industribygging og klassisk naturvern som to adskilte temaer vs. norsk/vestlig forståelse av industriforurensning og miljøvern som et integrert konfliktspørsmål. Lars Rowe kan Nikel. Gjennom sin forskning har han dokumentert industrihistorien fra de første malmfunnene, gjennom mellomkrigstiden da Petsamo-området (nåværende Petsjenga) tilhørte Finland, til utbyggingen av vannkraftverkene i Pasvikelven under den kalde krigen – et

©2022 Thomas Nilsen. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Thomas Nilsen (2022) «Pollution and Atmosphere in Post-Soviet Russia: The Arctic and the Environment», *Nordisk Østforum* 36, 10–12. <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v36.3447>

samarbeid mellom Sovjetunionen, Norge og Finland. Dette er viktig bakgrunn når Rowe i denne boken skriver miljøhistorien med hovedvekt på den post-sovjetiske perioden.

Miljøspørsmål ble en viktig brikke for glasnost og perestrojka, mye båret frem av en voksende folkelig misnøye etter Tsjernobyl-ulykken, forurensningen av Bajkalsjøen og atomprøvesprengningene i Semipalatinsk. Slikt engasjement skulle en likevel lete godt for å finne blant innbyggerne i de ensidige industristedene i Murmansk-regionen på 1980- og 90-tallet. I Nikel var kombinatet ikke bare arbeidsgiver, men inntok også rollen som gud, tsar og sirkusdirektør. Som Rowe påpeker var det riktignok det folkelige engasjement som løftet svovelutslippene høyt på den offentlige agenda; men da fra andre siden av grensen med den Kirkenes-baserte ad-hoc-aksjonen *Stopp dødsskyene fra Sovjet* i 1990 og 1991. Regionalt og mellomstatlig miljøsamarbeid hadde da allerede pågått et par år, mellom Fylkesmannen i Finnmark og miljøkomiteén i Murmansk, samt mellom departementer i Oslo og Moskva.

Med Gorbatsjovs Murmansk-tale 1. oktober 1987 kom invitasjonen til samarbeid om miljøpolitikk i nord. Denne ble allerede dagen etter besvart positivt av statsminister Gro Harlem Brundtland. Forurensningen fra Nikel skulle bli et hovedspørsmål. Ikke bare var fabrikken godt synlig fra norsk side av grensen, til tider var svovellukten i Svanvik i Pasvikdalen så ille at folk holdt seg innendørs. Rowe har gjort et omfattende dypdykk i både norske og sovjetiske/russiske kilder når han viser hvordan de påfølgende to tiårene ble en oppvisning i kulturkollisjon og mislykkede forhandlinger for å få kuttet svovelutslippene; utslipp som skadet den sårbare taigaskogen på begge sider av grensen. Aktørene var myndigheter, forskere, industriinteressenter, miljøorganisasjoner og lokalsamfunn. Sovjetunionens sammenbrudd, rubelkollaps, privatiseringsprosessen, restruktureringen av Petsjenganikel (Nikel og Zapoljarnyj) og Severonikel (Montsjegorsk), samt oligarken Vladimir Potanins rolleblanding som første vise-statsminister (1996–1997) og hovedeier av Norilsk Nickel, gjorde ikke forhandlingene om å kutte utslippene med 90 % lettere.

Det som tidlig i prosessen ble tydelig var at det russiske Miljøverndepartementet, ledet av Viktor Danilov-Daniljan fra 1996 til 2000, hadde svært liten innflytelse på en eventuell ombygging av fabrikken i Nikel. Hele departementet, eller Statskomiteen for miljøvern, ble da også nedlagt med et pennestøk av president Vladimir Putin våren 2000. Ansvaret for miljø ble overført til Ministeriet for naturressurser. Her kunne gjerne Rowe ha problematisert litt mer omkring det norske Miljøverndepartementets ansvar for at forhandlingene om utslippsreduksjoner med Russland ikke førte frem. Dette i sterk kontrast til atomsikkerhetssamarbeidet, som etter at det i 1994 ble flyttet fra Miljøverndepartementet til Utenriksdepartementet, ble den ubestridte største suksesshistorien i norsk-russisk prosjektsamarbeid i nord.

Selv med 300 millioner kroner i støtte som løkkemiddel, teknologi fra Elkem Technologies, Outokumpu og Boliden, og tilstedeværelsen av en mellomstatlig sur eim av svovel på møtene mellom presidenter, statsministre, utenriksministre og andre statsråder gjennom to tiår, ble det aldri noen ombygging av smelteverket i Nikel.

Rowes bok er ikke bare brilliant dokumentasjon på dette for alle som er interessert i miljø- og grensehistorie, den bør også finne sin obligatoriske plass i bokhyllen til de som skal videreføre samarbeidet i det til tider vanskelige asymmetriske nabolskapet mellom Norge og Russland.

Det er alltid en utfordring å skrive samtidshistorie før historien er avsluttet. I bokens siste avsnitt konkluderer Rowe med at verken Sovjetunionen, Russland eller det privatiserte Norilsk-Nickel-konsernet ville tilpasse seg miljøkrav fra verden utenfor. Vern av natur skulle ikke få stå i veien for kommersielle produksjonsbehov. Men det var nettopp hensynet til miljøvennlig produksjon som Potanin fremhevet som hovedgrunnen da smelteverket i Nikel ble stengt 23. desember 2020. Et av de viktigste markedene for metallet nikkel er batterier til fremtidens grønne økonomi. For Norilsk-Nickel vil fremtidens inntekter komme fra mest mulig miljøvennlig produksjon av metaller. Dermed ble det paradoksalt nok globale markedskrefter som til slutt fikk stanset svovelskyene i det norsk-russiske grenselandet.